

Helena Lorenzová

PANA DRA BOLZANA ŘEČI (SEXUÁLNĚ) VZDĚLÁVACÍ

V roce 1804 císař František nařídil, aby byl na všech filozofických ústavech v c. k. dědičných zemích ustanoven po dlouhé době opět zvláštní profesor – učitel náboženství. Tomu byla uložena trojí povinnost: vyučovat posluchače během filozofického trojletí dvě hodiny týdně křesťansko-katolickému náboženství, mít pro všechny neděle a svátky školního roku náboženské přednášky, jež měly nahradit akademikům kázání, a dále „má se snažiti, aby i mimo učební hodiny své žáky dobrou radou, důvěrou a všemi možnými prostředky vzdělával na dobré křesťany a šlechetné občany“.¹

Na pražské filozofické fakultě nastoupil na tuto novou stolicí Bernard Bolzano. V roce 1804 mu bylo 24 let, byl čerstvým absolventem pražské univerzity, kde vystudoval matematiku a teologii, těsně před nástupem do tohoto zaměstnání přijal kněžské svěcení a dosáhl doktorátu z filozofie. Jeho postavení na fakultě nebylo jednoduché. Ve Vlastním životopise na to vzpomíná: „Studenti byli z velmi pochopitelného důvodu předem zaujati proti novému učebnímu předmětu, neboť ten nejen rozmnožoval počet toho, čemu se měli učit, ale již i pojmenování katecheta, pod nímž jim nového profesora ohlásili, bylo jim vysoce protivné. Koloval mezi nimi dosud *Systém přírody*,² spisy Voltairovy a jiných volnomyšlenkářů, a tak jim bylo dílem směšné, dílem podezřelé všechno, co se vztahovalo k náboženství... Před mou nástupní přednáškou se dohodli, že začnou dupat při prvním výroku, který je pohorší, a nehodlali ustat, dokud bych neopustil katedru.“³

Bolzano, který byl jen o málo starší než jeho studenti, se musel o jejich respekt ucházet jinak než jeho dvakrát tak staří kolegové. Snažil se proto chovat spíše jako jejich přítel a zajímat se o jejich problémy. Těm věnoval především pravidelné exhorty. Konaly se v letech 1805–1819 každou ne-

¹ Pana Dra Bolzana Řeči vzdělávací akademické mládeži, Praha 1883, s. 5.

² Šlo o spis francouzského filosofa Paula Heinricha Dietricha von Holbacha, *Le système de la nature* (1770).

³ Bernard Bolzano, *Vlastní životopis*, Praha 1981, s. 43–44.

děli a svátek s výjimkou školních prázdnin v kostele sv. Salvátora v Praze. Jejich témata byla velmi rozmanitá, vycházela částečně z církevního kalendáře, ale také z aktuálních událostí politických a společenských, týkala se otázek náboženských, etických i obecně filozofických.

Všimněme si však pouze jediného tematického okruhu, který bychom dnes mohli nazvat sexuální výchovou. Té věnoval poměrně velkou pozornost a k jednotlivým problémům mladých mužů se vyjadřoval s otevřeností, která by i dnes mohla zarážet. Je však třeba si uvědomit, že Bolzano byl vychován a vzdělán v duchu osvícenském, pro který v zájmu poznání, vědění, vzdělání, jinými slovy v zájmu všestranné *osvěty* téměř neexistovalo tabu. Je snad zajímavé, že možná i z tohoto důvodu upadlo v zapomnutí beletristické dílo Bolzanova učitele estetiky a klasické literatury na Karlo-Ferdinandově univerzitě Augusta Gottlieba Meissnera, který byl ve druhé polovině 18. století neobyčejně slavným německým spisovatelem, ale jeho dílo bylo v době pozdější shledáno „neslušným“.

Meissnerův životopisec Arnošt Kraus k tomu poznamenal: „Podivné by se zdálo, jak Meissner při povážlivosti látek a situací, které si oblíbil, mohl se státi oblíbeným spisovatelem rodin, kdybychom nepovážili rozdíl slušnosti v různých dobách. On je líčí, pravda, s podrobností zbytečnou, on předpokládá fyziologické vědomosti, které by u mnohých čtenářů a čtenářek byly povážlivé, a také kritika mu tu a tam podobné věci vytýkala. A jisto jest, že ona doba snesla v tomto ohledu mnohem více, že i povídky a jiné knihy pro dívky určené obsahovaly věci, jež bychom nyní ani dospělejším mladíkům do ruky nedali. Charakteristická pro obměny pojmu slušnosti jest poznámka v povídce *Zwei Zusammenkünfte*, ve které přiznává, že povídka urazila falešnou delikatesu několika lidí. Tomu bychom rádi uvěřili, vždyť v povídce se mluví velmi otevřeně o nevěstce, o nakažlivé nemoci, ale to vše neuráželo tehdá delikatesu, v povídce se také mluví o hnojišti, a to se zdálo tehdejšímu útlocitu býti nejzávadnějším.“⁴

Bolzanova sexuální výchova se dotýkala sexu před manželstvím, v manželství a celibátu. I ona byla podřízena Bolzanovu mravnímu imperativu, službě obecnému blahu, společnosti, vlasti. Proto je velkým obhájcem manželství a rodinného života, kterému dává jednoznačně přednost před celibátem a životem o samotě. Zároveň však uznává, že ekonomická a politická situace té doby, poznamenaná mnohaletými válkami, poměrnou bídou a drahotou, je příčinou, proč řada mužů nemůže vstupovat do manželství dříve než v druhé půli svého života a uspokojovat tak včas své pohlavní potřeby „dovoleným způsobem“. To je pochopitelně živná půda pro prostituci, kterou Bolzano považuje za zločin. Chápe však, že mladý

⁴ Arnošt Kraus, August Gottlieb Meissner, Athenaeum 5, 1888, s. 162.

muž potřebuje poznat i společnost žen, a to ještě před sňatkem, poznat jejich odlišné psychické ustrojení i pojetí životních hodnot, které je jiné než mužovo. Proto svým studentům doporučuje přátelství s ženami s bezvadnou pověstí, pokud možno staršími a šťastně vdanými, vzdělanými, s vkusem a vybraným chováním. Tato společenská iniciace „mateřskou přítelkyní“ byla dobovým zvykem. Umožňovala totiž studentům z prostých poměrů naučit se společenskému chování vyšších vrstev, konverzaci a pohybování se v salonech i navazování užitečných kontaktů.⁵ U Bolzana, jehož život a dílo je nesené především sociálním étosem, však vyznívají podivně zákazy styku studentů s ženami prostými, které byly sice vychovány počestně, ale jejichž nízký původ a bída jsou příčinou jejich nevzdělanosti. Nezaslouží si sice opovržení, ale není vhodné, aby se studenti, budoucí příslušníci „vyšších stavů“, s nimi setkávali více, než je nezbytně nutné. Zajímavé jsou jeho názory na projevy pohlavního pudu v dospívání a mládí. Procitající pohlavní pud je dán účelným uspořádáním přírody, a proto ho mladí lidé nemají v žádném případě potlačovat. Právě tak přirozené jsou i sexuální představy. Lze je zvládat bez falešného studu rozumově, dobrou životosprávou, pohybem na vzduchu a prací pro obecné blaho a vlast. Sexuální fantazie tedy nemá být umrtvována, neboť „umrtvování těla a sebetrýznění je Bohu odporné“, ale nemá být ani uměle podporována, drážděna, jak činí „mrzcí smilníci“.

Smilník totiž „probudil a podráždil dřímající své pudy již v raném mládí, čítaje spisy nestoudné a zacházeje s lidmi nestoudnými, naplnil mysl svou nejopzlejšími obrazy a roznítil v sobě mocnou touhu po rozkošech, jichž nelze nikdy dopídit.“

V exhortě O ušlechtilých náklonnostech srdce, které by měli mít zvláště údové společnosti vyšší, varuje mladíky: „Vězte, přátelé drazí, že jsou tři náklonnosti, před nimiž máte zvláště chrániti mladá srdce svá: náchylnost k vilnosti, bažení po slávě a hrabivost... Zúmyslně jmenuji napřed náklonnost k vilnosti, kterou rozumím každou mocnou náklonnost k jakýmkoli smyslným rozkoším, neboť právě v mladých letech svých jste vydáni pokušení vilnosti, neblahá náklonnost ta kazí docela srdce, v němž se zakořenila. Činí člověka neschopným ke každé vážné práci, ke každému těžšímu zaměstnání... Nesmírným požíváním smyslných rozkoší otupují se všechny síly duševní i tělesné, dostavuje se chabost, tupost v myšlení a blbost...“⁶

⁵ O tom, že to dobře fungovalo, nás přesvědčují v našich kulturních dějinách František Palacký a jeho mateřská přítelkyně, peštská grófka Nina Zerdáhelyová, v jejíž rodině působil jako mladý vychovatel, ale pravého společenského vychování a vzdělání, včetně jazykového, se tam dostalo především jemu.

⁶ Bernarda Bolzana Řeči vzdělávací, s. 35–36.

Sexuální náruživost považuje Bolzano za neřest, onanii a prostituci za zločin. Smilník poškozují své fyzické a duševní zdraví, ztrácí tak zbytečně čas a síly a tím škodí nejen sobě, ale okrádá svou vlast a lidstvo o to, co by pro ně mohl učinit dobrého.

Pohlavní život v manželství by měl být přirozený. V této souvislosti vyzvedá křesťanství, které jako první náboženství v historii zakázalo mnohoženství a přisoudilo ženě v manželství důstojnější roli: „Dříve, nežli se křesťanství rozšířilo, sloužil rozdíl v pohlaví jenom k rozkoši mužově, ženě však k nevýslovné žalosti a bídě.“⁷ V křesťanském manželství je žena pomocnicí a přítelkyní svého manžela, ten však je přirozenou hlavou rodiny, protože kdyby nebylo předem stanoveno, kdo v případném sporu musí ustoupit, nebylo by hádkám konce. Ale i manželský sexuální život by měl být rozumný, bez výstřelků.

„Kromě manželstva jest hříšeno a trestuhodno vyhovovati pudům pohlavním, anebo je jenom drážditi. Avšak i pro toho, kdo žije v manželství, jsou jisté meze, potud jenom smí hověti zvířecím pudům svým, pokud je to schváleno jeho rozumem, souhlasným soudem lidí všech dob, ano Bohem samým. Neboť je to rozumná péče o vlastní zdraví, nebo zdraví manželky, nebo jsou to jiné okolnosti, které zapovídají vyhověti zvířecím pudům dle jejich přání“.⁸

Zajímavé a osobně procítěné jsou úvahy Bernarda Bolzana o celibátu. Ve Vlastním životopise vzpomíná, že jeho otec, když se mu poprvé svěřil, že chce studovat teologii, „vynaložil všechno úsilí, aby mi v tomto záměru a ve vstupu do kněžského stavu zabránil, a to jenom z obavy, že bych v něm byl nešťastný“.⁹

Když dokončil tři roky filozofie a otázka vstupu do teologie se stala aktuální, přemluvili ho rodiče, aby s konečným rozhodnutím počkal ještě rok a studoval jiné předměty. Bolzano návrh vděčně přijal a rok na rozmyšlenou využil ke studiu vyšší matematiky, starší a novější filozofie a jiného. Přesto na konci zkušebního roku, po velmi hluboké rozvaze, své přání potvrdil.

„Toliko je také jisto, že mne k duchovnímu stavu nezlákala ani zjištěnost ani láska k pohodlí ani vyhlídka na skvělé hodnosti a že naopak celá moje smyslová přirozenost proti němu bouřila: když jsem si jednou představoval živěji obět', kterou bych měl přinést v tomto povolání (rozuměj celibát, pozn. H. L.), dostal jsem silný záchvat horečky.“¹⁰

⁷ Tamtéž, s. 64.

⁸ Tamtéž, s. 82.

⁹ B. Bolzano, Vlastní životopis, s. 31–32.

¹⁰ Tamtéž, s. 35.

Ani během teologických studií nebyl bezvýhradně rozhodnut, že zvolí s konečnou platností kněžský stav, a po ukončení studií první příležitosti k přijetí svěcení nevyužil. I když ve Vlastním životopise o tom mlčí, je známo, že se nejprve účastnil konkursu na místo profesora matematiky. Teprve když se dozvěděl, že přednost byla dána jinému kandidátovi, uchází se o místo profesora náboženství. Sám vzpomíná: „V letním běhu 1805 – 19. dubna – jsem byl uveden do úřadu, když jsem o dvanáct dnů dříve přijal kněžské svěcení.“¹¹ Zdá se tedy, že nejen hluboce vnitřní, ale i vnější, existenční důvody sehrály v jeho rozhodování nemalou úlohu.

V exhortách se o celibátu zmiňuje několikrát a jeho názory byly v jeho době asi pobuřující. Názor, že křesťanství cení výše než manželství život osamělý, panenství a panictví, považuje za nesprávný a proti přírodě. Naopak za věčnou pravdu považuje výrok Mojžíšův, že není dobře člověku samotnému. I když celibát nikdy veřejně neodsoudil, několikrát zdůraznil, že tento předpis je v dějinách katolického křesťanství poměrně pozdního data, bezženství bylo zavedeno z církevně politických důvodů a není tedy v souladu s přírodou. Svě žáky, kteří uvažovali o studiu teologie a kněžském stavu, upřímně varuje s odvoláním na útrapy, které s sebou celibát přináší.

A konečně ve Vlastním životopise, který je psán formou dopisu jeho přítelkyni Anně Hoffmannové, se vyznal: „Nicméně musím přiznat, abych byl upřímný, že bych si byl sotva představil, i kdybych to byl chtěl hodnotit zcela nestranně, že oběť, kterou mám přinést, bude tak veliká, jakou jsem ji shledal později. Co jsem nyní vyslovil, má nejváženější přítelkyně, je tajemství, které jsem co nejpečlivěji skrýval, pokud žili rodiče. Od té doby však, co jsou mrtvi ti, jež by mohlo rmoutit vědomí, že nejsem zcela šťasten, nerozpakuji se doznat pravdu, kde může být výstrahou druhým anebo jinak prospěšná.“¹²

Bolzanova otevřenost, s jakou mluvil o pohlavních pudech k mládeži a v kostele, nebyla v té době obvyklá. Ovšem stejně otevřeně mluvil ve svých exhortách i o ostatních problémech: národnostních, politických, sociálních i náboženských. A tak se snad ani nelze divit, že byl v roce 1819 zbaven profesorského místa a byl proti němu zahájen po léta se vlekoucí církevní proces, ve kterém byl obžalován ze 112 bludných článků. Pouze díky zásahu vlivných přátel především z řad šlechty nebyl odsouzen a mohl se s malou penzí věnovat především vědecké práci. Jeho exhorty i proces ho velice proslavily, a stal se proto i vyhledávaným duchovním v kruzích, které neschvalovaly sílící rakouskou katolickou restauraci, ale nemohly se vyhnout určitým náboženským úkonům či potřebovaly du-

¹¹ Tamtéž, s. 42.

¹² Tamtéž, s. 36–37.

chovní podporu. Tak se Bolzano seznámil v roce 1823 s rodinou Hoffmannových, kterým zemřela šestnáctiletá dcera. Nešťastná matka potřebovala duchovní útěchu a znovu nabyt psychické rovnováhy. Bolzano splnil svůj úkol dokonale a mezi oběma vzniklo neobvyklé přátelství, které v mnohém překračovalo konvence slušného chování té doby. V době seznámení bylo Bolzanovi 42 let a Anna byla o tři roky mladší, takže se dá říci, že již nebyli mladí a zvláště Anně končilo šťastné životní období zasvěcené především dětem a rodinnému životu. Snad i proto se až vášnivě k Bolzanovi přimkla. Možnost být po boku slavného muže v roli ochránkyně, dobroditelky,žačky a spolupracovnice (přepisovala jeho spisy, psala podle jeho diktátu, předčítala mu, když měl problémy s očima, úzkostlivě dbala o jeho zdraví), to vše jí dalo nový smysl života.

Bolzano byl tak nejen zbaven každodenních starostí, ale především našel to, co velice postrádal: možnost podílet se na ženském světě, být členem rodiny; zdá se, že mu lichotil i ženský obdiv. To vše a klid na statku Hoffmannových v Těchobuzi, kde po většinu roku žili, ho povzbudilo k velice pilné vědecké práci, takže lze říci, že i díky laskavé podpoře Anny Hoffmannové vznikly Bolzanovy světově proslulé práce, z nichž jmenujme alespoň Vědosloví.¹³

Paní Hoffmannová měla podle dobových pramenů dost podobnou povahu jako Bolzano. Byla stejně otevřená, přímá a nekonvenční, což vyvolávalo ve společnostech až trapné situace, nepřetvařovala se a nelichotila, takže nebyla právě všem příjemná. Snad právě tato podobnost povah nepřilíš obvyklých vedla ke vzniku přátelství, které doslova přerušila až smrt.

Péče Anny Hoffmannové nebyla jednostranná a nezůstala bez odplaty. Bolzano se ujal jejího vzdělávání, společně četli významná literární díla: Homéra, W. Scotta, Klopstocka, La Fontaina, Schillera atd., uvedl ji do základů přírodních věd, zasvěcoval ji do svých filozofických i sociálních názorů.

Posléze se ujal i výchovy jejích vnoučat, chlapce Bernardka ještě v předškolním věku naučil latinsky, s holčičkou Aničkou si hrál, kupoval jí hračky a psal jí krásné dopisy.

Když v roce 1841 paní Hoffmannová vážně onemocněla, chtěl Bolzano plně osobně převzít péči o nemocnou, žádal svého neženatého bratra, u něhož v Praze bydlel, aby ji směl přestěhovat do jejich mládeneckého bytu. Bratr se však tomuto neslýchanému přání tvrdě vzepřel, a tak Bolzano trávil celé dny u Hoffmannů, kde svou přítelkyni těšil, předčítal jí, připravoval léky atd. Smrt Anny Hoffmannové v roce 1842, ze které se ni-

¹³ Srov. Dr. B. Bolzanos Wissenschaftslehre, Sulzbach 1837.

kdy nevzpamatoval, byla pro Bolzana takovým životním zlomem, že čas, který mu ještě zbýval, měřil týdny od její smrti.

Ještě za Annina života uzavřel s jejím manželem dohodu, že ten z nich, který zemře dříve, bude mít právo odpočívat navždy po jejím boku, druhý pak bude pochován na dalším volném místě. Přestože dříve zemřel Bolzano, jeho bratr a přátelé nebrali na toto přání ohled. A tak mu z „důvodů slušnosti“ nebylo dopřáno být pochován v Těchobuzi, „údolí klidu“, kde byl v životě nejšťastnější, vedle ženy, kterou miloval.

Ani Anna Hoffmannová svou lásku neskrývala. Její manžel v knize o Bolzanovi, která vyšla v roce 1850 ve Vídni, poznamenal, že jeho manželka neznala vášní – až na dvě výjimky: vášnivě milovala své děti (avšak jen pokud byly malé) a vášnivě uctívala, vážila si a cenila profesora Bolzana, a to od počátku jejich seznámení s ním až do posledního dechu. Vše ostatní, co bylo předmětem její lásky či nenávisti, milovala či nenáviděla v mezích rozumu. Vztah Bernarda Bolzana a Anny Hoffmannové nebyl se vši pravděpodobností sexuálně naplněn, i když poznámku Josefa Hoffmanna, že „nikdo – jeho nevyjímaje – neznal lépe skutečnou hodnotu jeho manželky jako Bolzano“, by si mohl leckdo vykládat různými způsoby, což se i stalo. Otevřenost přátelství kněze a vdané ženy, které nepostrádalo jistého erotického napětí, jiskření, k jakému dochází mezi rozdílnými pohlavími, překračovalo dobová tabu a vyvolávalo určité rozpaky u Bolzanova bratra a přátel.

Bolzanovo pojetí sexuálního života v teorii i praxi nelze hodnotit jinak než oním příslovečným: čistému vše čisté. Reakce na jeho exhorty i na jeho přátelství s Annou Hoffmannovou svědčí o tom, že čistých nebylo nikdy mnoho, a jsou tudíž čímsi výlučným a těžko pochopitelným.

This Work was supported by the Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant No.: 298/1995.

*Helena Lorenzová
Ústav dějin umění AV ČR
Praha*